

ספרים וספרים

הצופה

עורך: יהושע שמש

ספר אגוב בפרשנותה של 'אסכולת צפון צרפת'

בי על אור, אלא, שקיימת הסתברות רבה, שהם אכן פירושו והאמנותיים של רש"י. דבר זה היה מחייב את המדריך להיזן מהדורה אקלקטית בחלקה, ולא מהדורה דיפלומטית "טהורה" או ייתכן, שההוגמה שעניינה נהג בה יוצאת מן הכלל מסיבה כלשהי, ושכמה שורר העקבות אף מקום לתהימנות על עיקר.

גישתו המיוחדת של רבנו תם

ברכה מיוחדת נודעת להכללת פירוש רבנו תם בכרך שלפנינו ולמבוא המפורט (עמ' 102-74) שהיה קודם לו, בעל כרחו נסתפק באן בציון שני חידושים חשובים המאפיינים את הפירוש עצמו: תפישת דמיון של איוב כנביא גורל אשר לא חטא כלל אפילו בשפתו (נב' עמ' סז) וגישתו המיוחדת של רבנו תם, שיצור היה (אויב) ברוח הקודש שהכל של רבנו ויורע היה שצורק גמור היה (זכא, עמ' נג), ושהשטן לא הצליח להביא אף לירי ברכת ה' למראית עין, היינו ששמוע בת דין ויורע גמור ופתפטר מלי ייסר רבנו... וכל שכן שלא הצליח... לעצור את אמנותו (עמ' 96). שיטה זו, שלפיה איוב, באכרם אביו, מורד היה לעוברת הייתה נתון בנסיגה, לא נמצאה לה חזק ברוב הראשונים והאחרונים (עמ' 101). ורק תלמיד רש"י אימצה גם הוא את הדיוק הזה.

הפירוש שהוכנו זה עתה והמכונה בספר בשם 'תלמוד רש"י', יש לו זיקה ברורה הן לפירוש רש"י לאיוב והן לפירוש רש"י, ומזהירו, הרב שביב מוכיח

נים אחרים, חילופי נוסח והשלמות - על יסוד ענין נוסח אחרים - מופיעים במהדורות שלפנינו בנחת סוג ריבים, מניעים (א) או מודעים (א) או אחרות.

נוסח פירוש רש"י שלפנינו מצטיין בנורא בדין קו המרכזי, ושטת ההדורה שבמהדורה בראית מתחבית מת ויעילה, באשר היא מטיבה עם המעין ומקילה עליו ביותר. נשתדל להוסיף זאת בעין ביקורתית ונבחר בהוגמה, שהדבר המתברר עצמו כלל אותה כמ-בואו, בסעיף 'חילופי פירושים' (עמ' 40-41).

באיות לר, באיבר, נאמר:

(כא) כי ענין על דרכי אוש וכל צעוריו יראה. (כב) אין חשך ואין צלמות להסתר שם פועלי און. (כג) כי על אש איש שיש עור להלך אל אל כמ-שפט (כד) רע כבדים לא חשק... ומהו פירוש רש"י לפסוק כב, כפי שהוא מופיע בכרך שלפנינו, עמ' ריאריב:

פנים: (כג) כי לא על אש איש לשום לבו עור עול מור, להלך אל אל במשפט, שאין דרכו להתחנך עם בריאותו, אלא ריגור ויצו... כלומר

אפוא: ר' כי לא על אש איש לשום עור - כלומר אמור לא אר ישר כי (לעיל כג), רק חטאי לבר ואני שואב לא ישרי המכ"ה על ברייתו עילית, נוסחת על פשעם. עור לי תוספת, להלך אל אל במשפט - כשהוא בא על ברייתו להתחנך עמם.

וכן ר' (=כת"י רוסטוק) בשינויים קלים, ובמעין גנים (=פירוש איוב לר' שמואל בר נסים משנתן). והשווה פירוש רש"י לבראשית מו, כט: "וכן כי לא

הוא נצר מגזע ישיש חכמי מראקש, ואפשר לומר עליו, ראחמתי גבר הן בהוצאת חיבורי ראשונים בתנעב"פ, בהן חידושי ה"א, לנייה וחידושי חמ"ה ושיטות קדמונים לגישו ועוד, הן בחיבור פירוש מקורי, עשיר ומופלג מבהירות הדבה, לספר שופטים (דוד בינה, קליבלר יודשלים תשמ"ז).

אמנם מן הראוי לציין, שאת העבודה הענקית המושי-קעת בכרך המהדורה המונה לפנינו לא עשה הרב שיר שנה לגמרי לכדו, שכן נעזר על ידי כמה מלומדים שרדע להפיעלים, ומתוכם נזכר את הרב אביגדור אריאלי, שטייע בבדיקת כתב היד הידועים של פירוש רש"י, ואת הרב יהודה שכני, שניצח על מלאכת ההדורה של פירוש תלמוד ראשון.

תמצת הדריעות מלחאה, ואף מלמנה, את כל האור צורת הכללים בספר זה, לא רק בפירושים עצמם ובהערות המלוות אותם, אלא גם בפירושים המר-עיים והנוגעים לפירושים איו ספר, המסוקעים במ-באות (עמ' 108-19) ובמפתחות (עמ' רעשחח). נציין בהוגמה לכך את רשימת 48 כתבי היד של פירוש רש"י לאיוב המתוארים בפניה: (עמ' 67-73) ואשר מיעוטם מתוארכים, שהוקדמו שנים היום משנת י"א אלפים צ"ג [צ"ל: י"א אלפים תתקצ"ג] (1233), ורובם תאריכים רק משערים: הקדום שהם מסוף המאה ה"א למנינים וכמעט כל האחרים כגון המאות ה"ג, ה"ד וה"ה - של ישיש עמור המי-פחות - של מקורות, אשיש ומבואות, פירושים

מאת משה ארנו

ספר איוב מבית מדרשו של רש"י פירוש רש"י (בנחש חדש) רבנו תם ותלמוד רש"י - בצורתו ציונים והערות, מבואות ומפתחות מיוחדים ועוד: אכרם שושה, מכון אפק, ירושל' תש"ס (נפ + שד + VIII עמודים)

לפני כמאה וחמישים שנה טכס החוקר א' גייגר את הביטוי 'אסכולת פרשני צפון צרפת' וציין בכך את מופעי התנ"ך מכת מדרשו של רש"י, שפעלו במאות ה"א-י"ג למנינים: החשובים שבהן פרשנים אלה הם: רש"י עצמו ונכדו רש"י, ר' מנחם ב"ר חלכו וכן אחיו ר' יוסף ב"ר שמעון קרא, ר' אליעזר מבלגנצי (בבונס), ר' יוסף בכור שור, תלמידו רבנו תם, ר' חזקיה ב"ר מנחם, בעל החזקוני, רש"י היה בבחינת 'זכנו הגדול' כמעט בפי כולם, ופירושו לחזקה וגם לר' ב"ר, בפירושו לחלמו, פשוט במה-רות בכל עם ישראל והועתקו, ואחר כך הודפסו, פע-מים אין ספור, לא זה היה המצב לגבי חלק מפירושי יתר החכמים: הנה, פירושו של רש"י, למקרא אכרם ברוכס, אף על פי שיש רגליים לרשעים, לספרים את כולם, ויש טוענים גם כיום, שפירושו נמצאים מסיימים, בהן איוב, שיר השירים וקהלת, נמצאים בירנה אכל אפילו פירושו לתורה היה מאות בשנים במחניה 'אכר', ורק בשנת תס"ה (1706) יצא לאור ברשום על יסוד כתב יד אחר ויחיד ובלתי-שלם

תחב"ד ברבי הראשונים והאחרונים (עמ' 101), ורק תלמיד רש"י אימצו גם הוא את הריעותיות.

הפירוש שהוכרחו זה עתה והמכונה בספר בשם תלמיד רש"י, יש לו זיקה ברורה הן לפירוש רש"י לאיוב הן לפירוש ר"ק, וממילא, דבר שבין מוכרח זאת במבוא (עמ' 103-108), שהוא בחינת 'מעט המחזיק את המורה'. מבין המקרים המאפיינים המרכזיים שהוזכרו והורגמו במבוא זה נצטטו רק שני חידושי לשון של המחבר: 'להגדיר', היינו 'להמית' (לר, ט), ו'יתר', היינו 'יבא תשובה' (לר, טא).

אמנם ספר גדול ומורכב כזה שלפנינו - לא ייתכן כלל שלא יפלו בו שגיאות ושעויות 'קטנות' בספר גי' שונים. נעלה שתיים להדגמה טיבן: בעמ' 66 הערה 101, במקום 'פירוש רש"י לאיוב', צריך להיות: 'פירוש רשב"ם לאיוב'; בעמ' 107, שורה 9 מלמטה, מודרבו במקו' (שהוא קו קצר מחובר), חסר וזנה לקו מפרידו' איך לדבר על מקו' להפרידה. נסיים ונאמר: איך ספק, שאפשר לחלוק על מחבר

הספר הנרחב על כפרטים הנוגעים להסבריו ולמסגרתו. במשימה זו בפרטים הנוגעים להסבריו ולמסגרתו. במשימה העצומה שקבל על עצמו א' אפשר כלל אחרת, או ככל שהדורות פירשיו על עצמו א' אפשר כלל אחרת, או דעות לנו לא עד היום כבודם היה, שיפה תאזר ויפה תוכן ויפה ריח, שכן כל הנדשים אותו חסר נשמעם של המפרשים אשרנו הראשונים שחלמנו חסמים היושבים בארץ ו' ותמסר לגאולה כתביתם בירושלים עיר הקודש.

1. מקובל על רוב החוקרים, שיש בירדנו פירוש של ר"ק, ואילו הפירוש המיוחס לרשב"ם שבכתב יד 'לוצק' 1778, הנמצא בספריית בית המדרש לרבנים שבני-יוק, אולי אינו אלא קופיפליציה, היינו אוסף אנונימי של ביאורים, שרשב"ם נמנה עם מחבריהם. לאחרונה נמצעו שתי הנחות אלה והוחלטו דיווחן: פרוש' שרה נפת רואה את פירוש ר"ק כקופיפליציה ואת הפירוש שב'לוצק' 1778 כפירוש רשב"ם המקורי.

2. מקובל על יד, ס"ח, ספר ג' (כג), ירושלים תשנ"ו.

3. ראה בספר הנרחב בסקירתנו זו, עמ' 9.
4. ראה סקירתנו על ספר זה: 'חידוש בעולם המורה', הוצפה, עש"ק ויקהל תשמ"ט (3.3.89).
5. ראה: פירוש רבי יוסף קרא לספר אידן, מורה דת מ' אונר, ירושלים תשמ"ט, עמ' צח.

נוספות על פשעם. עוד ל' תוספת. לחלוק אל איל פמשפט - כשהוא בא על בירדנו להחזיקה עמם. וכן ר' - [כתב] רוסטוק] בשנויים קלים, ובמצינו גנים [פירוש איוב ל' שמאל בר סיס מסורת], והשווה פירוש רש"י לבראשית מ'פט: ...וכן כי לא על איש שיש עוד, לשון ריבוי הוא, אינו שם עליו עלילות נוספות על חסא'.

לפינו כאן שני פירושים שונים לגמרי לפסוק כג. ה'פנים' מנא את הקטע כאבג לאמור: אמנם האל (המחבר בפסוקים) שם ענינו על דרכי האדם ורואה כל צעדיו אכן פועל האור לא יוכלו בשום פנים להסתיר מפניו, ולכן ראוי שיעזובם לא יעלה עוד על לב איש לריב עם יוצרו (ראה גם פירוש של ר"ק על אמר' - הפרוש שבד' רואה את פסוקו כחזרה נפ' אליהו) על דברי איוב בפסוק כג, לאמור: אמנם האל שם ענינו על דרכי איש ורואה כל צעדיו, אך אמרת בעצמך: לא או הוא ישים ב'י, היינו אר הוא לא ישים ב'י מה שאין ב'י, לשון שימת עלילות. פירוש זה נסמך על ניסוחיהם של ד' ושל ר' וגם של ו' (וצדק יפאר) המוכיחים בעמ' קמא, בפניו או באפסא, ולפינו אלוהא אמר לאיוב: איך הקב"ה שם על בירדנו עלילות נוספות על פשעם, כשהוא בא עליהם להחזיקה עמיהם: לעז' הוא לשון תוספת וריבוי, עלילות נוספות, וצדק המהדיר אל נות, שה' פירוש היה מובה גם מדברי רש"י שבשפת ר'גש על תפסת (מובט) 'זרא (דוס) אלו' (אל יעקב) ויפל על צואר' ויבר על צואר' עוד: לשון הרבה כבית, וכן כי לא על איש שיש עוד (איוב לר, כג) לשון ריבוי הוא, אינו שם עליו עלילות נוספות על חסא'ן, אף כאן הרבה והוסף בכך יותר על הרגיל. כידוע, רש"י רואה את יוסף בנושאן של הפסוק הזה מתחלתו ועד סופו (בניגוד לרשב"ם, למשל), ועל כן מתעוררת השאלה: כלום שמענו עד עתה שיוסף כבה עד שיוכל הכותב לומר, שבנפלו על צוואר' אינו כבה עוד? ורש"י מיישב: אין 'עוד' שבפסוק זה במשמע 'ב' נוסף על מה שעשה כבר', כאדם האומר: חלילה... ויד' למתי עוד, אלא במשמע 'יותר מן הרגיל'.

נראה לנו, שבמקרה זה שישת ההזדהה שבחזרה לא השתלמה שכן ה'פנים' של פסוקנו (לר, כג) מעלים את מה שבאה בפירוש חזרו' של רש"י, המופיע לא רק בשלושה עיר נוסח, אלא בדברי ר"י ה'בטוחים' כפ'ר שם ר'גש לא מן הנמנע הוא אפוא, שהיה בכל זאת מקום לכלל הפנים אותם הביאורים, שאמנם אינם

1233) ורובם תאריכיים רק משערי: הקדים שבו מסוף המאה ה"ז לפנינו וכמעט כל האחרים בני המאה ה"ג, ו' ו' - שלוש עמודי המ' פתוחות - של מקרא, אישים ומובנים, פירושם שנידנו במבוא, לעז' - מאפשרים למעיין לריוור חת במהדור, אם פרט איזה שהוא הנוגע לסוגיה איוב כבת מדרשו של רש"י נדון בספר זה והיכן גוף הספר (עמ' ארבעה) פניה אסתטית מבהירה הודרפסה והעומק, מציג לפנינו - בראש העמוד את המקרא על פי הנוסח המסורת של כתר אורם צובה מהדור הרב מדר' בריא, מתחתיו את פירוש רש"י לאחריו את פירוש רשב"ם תם ובתחתית העמוד את הפירוש שכונה פירוש תלמיד רש"י (רובו שם ערמא) בכל אחד מן הפירושים האלה מופיע תחתיה ה'פנים' המייצג את מה שביאה למחזיר כמסקנת האותנטי ביותר, ומתחתיו אפוא ביקורת המדרון על חילופי נוסחאות והכלל גם הערות מבהירות.

שתי נוסחאות יסוד בפירוש רש"י

הרב שישנה קבע בתקורתו, שיש לפירוש רש"י לאור שתי נוסחאות יסודיות: שכתב יד ונח 24 (א), וזו שברפוסים המשתלשלים במקראת גדולות, וזו צאת נוצה ואשטרד משנת שיש'ט (אמצע המאה ה"ט) ואילך (ל' ראה עמ' 39. 1099). כאמור, פירוש רש"י לאיוב הועקק והודפס פעמים רבות, ועל כן מדר' בת ב' ה'תוספת', שספק אם צאו מתחת יד המחבר עצמו או נכתבו על ידי תלמידים או מעתיקים ואינו כלל משל רש"י. תוספות כאלה לא פגעו נכתבו בתוך לה בשל' הגליון ונמשך חשנים מוצא דרכו לתור ה'פנים'. מדרבנו בפירוש רש"י גם השגיאות למנהג וההשקפות, כלומר מדרבנו בהם בתוך חילופי נוסחאות, מהם העריכו וספלים מהם השוכנו ואף את כל עותיים מאד. דבר המהדיר ועוזריו ביקו את כל החומר הזה וגם נתנו ליבם לביאור רש"י המופיעים כאמור' (לא תמיד מילוליות וברור המקרים ללא ציון שם רש"י) בפירוש מחבר אחים שהיו סמוך ליד מנו, כגון בפירוש ל'ק לאיוב המכיל עשרות דבות של מובאות כאלה הוזהר עם ביאור רש"י במובנו ואף בנסיחתו. לאור הדריקה הזאת חלילי דוב העורר להוד ציא מהדורה ד'פלטומט' (=מבוססת על מקור אחד שכתב כראי ב'רחה) להשתתף על חסכתם של כת' ו' (כפנים, אך לחת בצדו, גם כן בפנים או באחר רש"י לשם הכחה, 'תוספות' המצויות בד' ואינו בד' חק'.

מסויימים, כגון איוב, שר השקדים וקמלה. נמצאים בירדנו אלו אפילו פירושו לתורה היה מאות בשנים במחנה 'אביר', ורק בשנת תס"ז (1706) יצא לאור ברפוס על יסוד כתב יד אחד ויחיד ובלתי-ישישלו.

אם במקר מבטנו בספר איוב, שהוא פירוש מן חק' שים שבספרי המקרא נמצא כי בצד הפירוש שני קראו עליהם שמויהם של רש"י, ר' יוסף קרא (להלן: ר"ק) ורשב"ם, ודעים זה כמאה שנה שני פירושים אנונימיים שכל אחד מהם נמצא רק בכתב יד יחיד: האחד - זה שכתב' קמבר' הוצא לאור ב'תלמוד ע"י החוקר רייט (1906), והאחר - זה ש' כמה שנים אחרי כן. על יסוד שני פירושים אלה היה כת המלומד 'א פונטסק', ובה של פירוש במחילה המאה, שגם רבנו חם חסר פירוש לאיוב, שכן מספר לא מבטל של ביאורים מובאים בשמו בשני הפירושים הנכונים. לאחורנו מצא מ' בנימין רייזל, שים הנכונים. המכון לתצלומי כתבי יד עבריים שבספר רייה הלאומית בירושלים, שכתב יד השמור בספ' רייה האוניברסיטה ברוסטוק מביל את פירוש רייה לאור של רבנו חם, ופרסו 'מ'אחשע פרסם כתב יד זה' ואיש את קביעותו של רייזל. נוסף על כל אלה נמצא באוסף ג'ונסבורג בספריית המדרשה שב' מוסקבה כת' יחיד המכיל עוד פירוש אנונימי לאיוב, שכתבנו תולדות את בית מדרשו של רש"י. ואף זאת נזכרה פירוש רש"י לאיוב מסתייגת במסע פק' מ' ובכתב יד השונים מופיעות 'השקפות' משל מחברים שונים, שאחת מהן מיוחסת לרשב"ם ואמורה ברוב המהדורות שברפוס. לנסוף נציין, שיש כתב יד רבים המכילים את פירוש רש"י לאיוב, ויש ביניהם המכיל נוסח גדול, ונחלקים משמעותיים מאד.

אוצרות של פירושים וחידושים

הנהגה עזרה לאחרונה, דרב אברהם שושנה, ראש 'צנז' אופ' (=אורות פירוש קדמונים, והכין מהדור זה מרעית של שלושה פירושים מביט מדרשו של רש"י על ספר איוב: 'פירוש של מאור עינינו רש"י' ב'נוסח חוש שלם ומתקן, ופירוש נכדו נר ישראל רבנו יעקב ב'ד מאיר הנקרא רבנו תם. שני הפירושים כפנים חדרות לפי מייסד כתב יד יחיד. פירוש רש"י רואה, ראש ישיבה בקלבר שבארה"ב, הרב שושנה, ראש ישיבה בקלבר שבארה"ב.